

Sociologen moeten vaker buiten komen

Patrick Stouthuysen*¹

Vandecandelaere, H. (2016). *In Molenbeek*. Berchem: Epo.
Makay, I. & Reinders, L. (2016). *Het Gemankeerde (t)huis. Een visuele antropologie over de woonpraktijken van ouderen in Brussel*. Antwerpen: Garant.

Het klinkt onvriendelijker dan de bedoeling is, maar ik was niet zo onder de indruk van wat sociale wetenschappers in de nasleep van de aanslagen in Brussel over Molenbeek wisten te vertellen. Wat je in de opiniestukken en interviews van vakgenoten kon lezen, bleek meestal niet zo verschillend van wat iedereen ook al wel wist. Het had met kansarmoede en discriminatie te maken, maar het was ingewikkelder dan dat; je kon niet alles tot de islam herleiden, maar helemaal wegdenken uit het verhaal was dan ook weer fout. Veel verder dan die gemeenplaatsen ging de analyse meestal niet. Hoe komt dat?

Ik heb zelf wel een vermoeden: sociale wetenschappers hebben de laatste jaren weinig in terreinkennis geïnvesteerd. Dat komt deels omdat we sinds de jaren 1990 veel werk hebben gemaakt van het aanleggen van grote databestanden. De aard van dat materiaal maakt dat vooral verbanden tussen macroverschijnselen worden gezocht en dat terreinwerk minder noodzakelijk lijkt. Deels komt het door de publicatiecultuur: kwantitatief en dan bij voorkeur internationaal vergelijkend onderzoek vindt gemakkelijker afzet in de belangrijke tijdschriften dan een gedetailleerde gemeenschapsstudie van een Brusselse wijk.

De meer verhelderende analyses van wat er in Molenbeek en andere Brusselse gemeenten aan de hand is, kwamen dan ook van buiten het vakgebied, van mensen als Hans Vandecandelaere bijvoorbeeld. Vandecandelaere, gevormd als historicus, deed waar binnen de sociale wetenschappen vandaag weinig plaats voor is: twee jaar lang trok hij op buurtonderzoek in Oud-Molenbeek. Hij sprak met pastoors en imams, met hangjongeren en loftbewoners, schooldirecteuren en politieagenten, huisjesmelkers en winkeliers, buurtwerkers en huisartsen, oudgedienden van de wijk en nieuwkomers, sociologen en maatschappelijk assistenten, stadsgeografen en straathoekwerkers. Die gesprekken liggen aan de basis van *In Molenbeek*, een reisverhaal door de wellicht vaakst verkeerd begrepen gemeente van het land.

In Molenbeek is een ontzettend rijk boek, dat eigenlijk verplichte kost zou moeten zijn voor alle sociale wetenschappers. Wie nog op zoek is naar een boek om eerstejaars

* Patrick.Stouthuysen@vub.ac.be

1 Dienst Strategie en Beleidsvoorbereiding, Vrije Universiteit Brussel

de liefde voor het vak bij te brengen: niet aarzelen, Vandecandelaere op de leeslijst zetten. Alle thema's waar sociologen het vandaag over hebben, komen in het boek aan bod en er zitten onderwerpen in voor stapels bachelorpapers en masterscripties. Maar ook wie gewoon meer wil weten over de Molenbeekse en, bij uitbreiding, de Brusselse of grootstedelijke realiteit, zal niet bedrogen worden.

Vandecandelaere benadrukt vooral de gelaagdheid en de veelzijdigheid van Oud-Molenbeek. Elke poging tot beschrijving is dan ook onvermijdelijk reducerend en beperkt. "Tussen de vernieuwingsbeweging en de armoede die niet alleen aanhoudt, maar zelfs toeneemt, liggen 137 tinten grijs", aldus de auteur. Hij stelt zich tot doel greep te krijgen op die "nauwelijks te vatten veelheid van ritmes van groepen en subgroepen van groepen". De vele verhalen en momentopnamen die zijn reis opleverde, kunnen onmogelijk tot één samenhangend verhaal of één beeld worden samengevoegd. Dat is ook niet de ambitie. Vandecandelaere wil net laten zien dat er veel waarheden bestaan over Molenbeek en dat die soms zelfs tegengesteld zijn.

Er staat veel interessants in het boek. Bijvoorbeeld over de groeiende impact van nieuwe migraties en over de versplintering van de Marokkaanse meerderheidsgroep in voortdurend nieuwe subgroepen. Of over de spanningen tussen Marokkaanse oud- en nieuwkomers. Die nieuwkomers trokken vaak eerst naar Spanje en reisden pas na de economische crisis vanaf 2008 door naar Molenbeek. Die groep heeft een Spaanse identiteitskaart op zak en staat daardoor, hoewel laatst aangekomen, in status hoger dan veel gevestigden die nog niet over een Europese identiteitskaart beschikken. Helemaal achteraan het rijtje bevinden zich de illegalen, wat dan weer niet noodzakelijk wil zeggen dat die er ook in economische zin achteraan hobbelen. Het feit dat ze soms goed boeren in allerlei tussenhandeltjes kan op elk moment tenietgedaan worden door hun wankel verblijfsstatus. De dynamiek van al die subtiele statusverschillen is naar verluid gesneden brood voor de lokale stand-upcomedians.

Dat zijn echter niet de enige verschillen binnen Oud-Molenbeek. Het gaat bijvoorbeeld ook over de religieuze beleving, over traditioneel versus modern, zelfs over de ene buurt die toch niet helemaal de andere is. Opmerkelijk is dat de gevestigde Marokkanen vinden dat de Belgen het laten afweten in de publieke ruimte. Het klinkt ongewoon, Marokkanen nostalgisch te horen verlangen naar de tijd toen vermenging nog een feit was of klagen over het te veel aan Marokkanen en dat de nieuwkomers het voor de anderen verpesten. Nochtans constateert Vandecandelaere meer vermenging dan je zou verwachten. Het straatbeeld is daarom niet altijd representatief voor de wijk. Marokkanen mogen dan de meest zichtbare groep zijn, de instroom uit Afrika en Oost-Europa, met stilaan ook eigen kerkgemeenschappen, is aanzienlijk.

Molenbeek vormt een veelheid van verschillende netwerken en dat is niet anders binnen de lokale islamitische gemeenschap. Er zijn netwerken die strenger en andere die minder streng in de geloofsleer zijn, er zijn netwerken naar etnische herkomst: de Maghreb, sub-Saharaans Afrika, Pakistan of Albanië. Telkens gaat het om een islam die heel anders wordt beleefd. Dat blijft niet alleen onderbelicht in onderzoek, maar ook in het beleid. Die netwerken zijn bovendien ook nog eens voortdurend in beweging, waardoor een benadering van de wijk via gesprekspartners die worden geacht "de

islamitische” of “de Marokkaanse gemeenschap” te vertegenwoordigen, altijd achterhaald is door de feiten.

Interessant is hoe het beleven van het islamitische geloof sterk gemedieerd wordt door de aanwezige mechanismen van sociale controle. In de feiten wordt er, net zoals onder christenen, behoorlijk gebricoleerd en gemarchandeerd met het geloof. Tijdens de ramadan of in de wijk worden de regels strikt opgevolgd, daarbuiten al veel minder. Onder vrienden, onder vier ogen, kan er heel veel. De Marokkaanse buurtkapper lust bijvoorbeeld wel een pintje, maar dan thuis, in Diegem. Voortdurend wordt ingeschat wat waar kan. Diegenen die streng in de leer zijn, vormen voorsnog een minderheid. Maar omdat ze georganiseerd zijn en diegenen die minder streng zijn niet, zijn ze meer in staat te wegen op de publieke cultuur. Sociale stijgers verlaten vaak om die reden de wijk, waardoor ze de positie van de strenggelovigen onbedoeld nog versterken.

Het wordt, aldus Vandecandelaere, ook tijd dat we overgaan tot een andere lectuur van de wijk en ophouden ze op te sluiten in kansarmoede. Oud-Molenbeek is immers vaak niet zo bijzonder. Ondernemers klagen er, net als ondernemers overall, over de netheid, de veiligheid en de verkeersproblemen. Het ondernemerschap zit overigens in de lift. Zo laten Marokkaanse zaakvoerders tapijten maken in West-Vlaanderen en exporteren die vervolgens naar Afrika. Textielhandelaren zetten in China bedrijven op en exporteren naar Brazilië, Kameroen, de Maghreb en de Verenigde Staten. Molenbeek begint ook te voelen dat het centrum van Brussel opschuift in die richting; zo constateren winkeliers dat de toenemende vraag niet langer wijkgebonden is.

Vandecandelaere opent voortdurend interessante pistes voor sociologisch onderzoek. Zo hebben buurtwerkers het vaak over het belang van “sterke bewoners”, van mensen die mee projecten kunnen dragen. Wat maakt iemand tot een sterke bewoner? Is dat objectiveerbaar of gaat het eerder over een eigenschap die tautologisch wordt toegeschreven aan wie meedoet? Vandaag voorzien projecten steevast een of andere vorm van participatie van de doelgroep. Lukt dat? Wie participeert? Levert het ook betere en meer succesvolle projecten op? In veel gesprekken duikt het “gebrek aan opvoeding” op als één van de dingen die mensen als een wijkprobleem ervaren. Waarover gaat dat precies? Hoe kun je komen tot gedeelde regels voor het sociale verkeer? Blijkbaar zijn er veel echtscheidingen in Maghrebijnse gezinnen. Hoe verlopen de trajecten daarna, van man en vrouw, van de kinderen? Klopt het aanvoelen van kenners van de wijk dat de netwerken van de vrouwen, die gretig gebruikmaken van sportzalen, lessen en activiteiten allerhande, stilaan veel gediversifieerder zijn dan die van de Maghrebijnse mannen, die zich lijken te beperken tot moskeeën en theehuizen?

Oud-Molenbeek telt een opmerkelijk groot aantal poliklinieken en groepspraktijken; eerstelijnszorg is dus best bereikbaar. Er blijken ook nog eens heel wat organisaties te zijn die bezig zijn met huisvesting, gezondheidszorg, werkloosheid, jeugd of cultuur. Oud-Molenbeek werd, als je dat allemaal ziet, niet echt in de steek gelaten door de instellingen - hoewel dat vaak wordt beweerd, zowel door bewoners als door externen. Zijn al die voorzieningen en instellingen dan wel optimaal op elkaar afgestemd, vindt wie ze nodig heeft zijn of haar weg? Waarom eventueel niet? Er wordt, lees je, flink wat geïnvesteerd in tewerkstellingsprojecten. Wat is het effect daarvan? Officieel is de

werkloosheid schrikbarend hoog, de realiteit blijkt vaak complexer. Hoe groot is het aandeel mensen dat een vervangingsinkomen aandikt met allerhande klusjes? En doen ze dat uit noodzaak of uit weloverwogen keuze?

Aankomende en gevestigde sociologen kunnen veel hebben aan de lectuur van Vandecandelaere. Het kan inspiratie opleveren voor bijzonder veel en ook verschillende vormen van onderzoek. Dat onderzoek kan zeer uiteenlopende vormen aannemen.

Recent verscheen daarvan een interessant voorbeeld. Isabelle Makay, visueel antropoloog verbonden aan de Design Academy Eindhoven, en Leeke Reinders, cultureel antropoloog verbonden aan de TU Delft, brachten de woonpraktijken van zelfstandig wonende Brusselse ouderen in beeld. Dat deden ze op initiatief van het Kenniscentrum Woonzorg Brussel, dat onder meer advies levert aan de Vlaamse overheden in Brussel.

In opzet was het onderzoek vooral beleidsgericht. Senioren, zo blijkt steeds weer, willen zo lang mogelijk zelfstandig blijven wonen, bij voorkeur in hun vertrouwde omgeving. Maar dat is niet vanzelfsprekend. Die omgeving beperkt hen na verloop van tijd immers ook in hun bewegingsvrijheid. Winkels die net te ver liggen, een gebouw zonder lift, drukke kruispunten die moeten worden overgestoken, slecht aangelegde voetpaden of onveilig ogende publieke ruimten zijn evenzovele factoren die maken dat de actieradius van oudere mensen onder druk komt te staan. Makay en Reinders wilden in eerste instantie zicht krijgen op de leefwereld van ouderen die zelfstandig wonen. Dat leverde een onderzoeksrapport op, geïllustreerd met veel fotomateriaal, dat, omwille van de methode, ook van belang kan zijn voor wie niet noodzakelijk geïnteresseerd is in de huisvestingsproblematiek.

Makay en Reinders beoefenen een vorm van stadsonderzoek die bij ons minder gebruikelijk is. Ze voeren, zoals andere antropologisch geïnspireerde onderzoekers, uitgebreide gesprekken met een klein aantal respondenten. Ze proberen zich, zoals de bedoeling is van dat type onderzoek, zo goed mogelijk de wereld eigen te maken zoals die door de gesprekspartners wordt beleefd. Op basis daarvan proberen ze de lezer de wereld door de ogen van de geïnterviewden te laten zien. Wie minder goed thuis is in deze onderzoekstraditie, stelt zich dan onvermijdelijk de vraag of je op basis van deze methode ook tot generaliseerbare inzichten kunt komen. De methode laat immers vooral toe in de diepte te gaan en zicht te krijgen op de specifieke leefwereld van een handjevol respondenten. Of je daaruit ook inzichten met een grotere reikwijdte kunt afleiden, is minder duidelijk; onderzoekers uit deze traditie zijn daar zelf ook niet helemaal uit.

Makay en Reinders geven de opzet en draagwijdte van hun onderzoek helder weer. Ouderen, stellen ze, krijgen in de literatuur vaak een louter passieve rol toebedeeld: mensen ondergaan verouderingsprocessen, net zoals ze de veranderende leefomgeving of het huisvestingsbeleid vooral ondergaan. Makay en Reinders willen net kijken hoe oudere mensen actief omgaan met die veranderingen en hoe ze hun woning, hun buurt en hun stad tot een voor hen leefbare omgeving reconstrueren. Het is de auteurs met andere woorden te doen om de kleine activiteiten en de concrete handelingen - ergens hebben ze het over de tactieken - waarmee ouderen hun leefwereld beheersbaar maken.

Daarbij maken ze - en dat is bijzonder - uitgebreid gebruik van fotomateriaal. Fotografie, schrijven ze, kan het gesproken woord niet alleen versterken, maar verleent woorden ook een nieuwe dimensie. Het medium laat toe details vast te leggen die zelfs bij herhaalde observaties niet meteen in het oog vallen. Ook in dit onderzoek blijken foto's een meerwaarde op te leveren. Je kunt uiteraard zo precies mogelijk proberen uit te leggen hoe een dame op leeftijd haar parcours en handelingen aanpast, zodat ze toch zelf kan blijven boodschappen doen of deelnemen aan de activiteiten in het dienstencentrum. Als je dat parcours of die handelingen ook met foto's afgebeeld ziet, begrijp je echter beter hoe de dame in kwestie de omgeving beleeft en hoe ze die vervolgens actief onder controle probeert te krijgen.

Het gemankeerde (t)huis, kan, net zoals *In Molenbeek*, zeer nuttig zijn voor aankomende of gevestigde sociologen. De aanpak van Makay en Reinders leent zich immers ook voor heel andere omgevingen en situaties. Om bij Brussel te blijven, kun je je voorstellen dat je op die manier bijzonder verhelderend in beeld kunt brengen hoe verschillende types bewoners eenzelfde straat of plein ervaren en gebruiken. In die zin ligt het boek van Makay en Reinders in het verlengde van wat nog altijd een van de hoogtepunten van het Vlaamse stadsonderzoek blijft: Ruth Soenens' (2006) reconstructie van de dagelijkse microkosmos van de passagiers van één specifieke Antwerpse tramlijn.

Laat er geen misverstand over bestaan: kwantitatief onderzoek, dat macroverbanden blootlegt, is en blijft broodnodig om de Brusselse en grootstedelijke realiteit te begrijpen. Maar de grootschalige statische verbanden uit dat onderzoek zijn te grofmazig om de dynamiek van steden en wijken goed te vatten. Daarvoor is terreinwerk nodig. Sociologen moeten vaker buiten komen. De werken van Vandecandelaere en van Makay en Reinders maken dat, voor wie daar nog zou aan twijfelen, duidelijk.

Bibliografie

Soenens, R. (2006). *Het kleine ontmoeten. Over het sociale karakter van de stad*. Antwerpen: Maklu.